МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лісового господарства та екології
Кафедра екології

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

РИБАК ВІРА МИХАЙЛІВНА

УДК 574.4:599.3/.7:639.1

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ОЦІНКА БІОРІЗНОМАНІТТЯ ССАВЦІВ У МИСЛИВСЬКИХ УГІДДЯХ ДНІПРОВСЬКО-ТЕТЕРІВСЬКОГО ДЛМГ: ЧИСЕЛЬНІСТЬ КОПИТНИХ ТА ЗАХОДИ ЗООТЕХНІЇ

101 «Екологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавра

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____**В. М. Рибак**
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Науковий керівник:
Никитюк Ю. А.
д.е.н., професор

Житомир – 2026

АНОТАЦІЯ

Рибак В. М. Оцінка біорізноманіття ссавців у мисливських угіддях Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ: чисельність копитних та заходи зоотехнії. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 101 – Екологія. – Поліський національний університет, Житомир, 2026.

Кваліфікаційна робота містить 36 сторінок. Список використаних джерел налічує 41 позицію.

Об’єктом дослідження є популяції мисливських видів ссавців у межах Дніпровсько - Тетерівського державного лісомисливського господарства.

Мета дослідження полягала в оцінці біорізноманіття ссавців у мисливських угіддях Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ, дослідженні чисельності копитних тварин та аналізі ефективності зоотехнічних заходів щодо збереження та відтворення мисливської фауни.

В Розділі 1 наведено аналітичний огляд літератури за темою кваліфікаційної роботи; в Розділі 2 – програма, методика та умови проведення досліджень; в Розділі 3 – представлені результати досліджень.

Ключові слова: мисливські угіддя, копитні тварини, біорізноманіття ссавців, біотехнічні заходи, Дніпровсько-Тетерівське ДЛМГ.

SUMMARY

Rybak V. M. Assessment of Mammal Biodiversity in the Hunting Grounds of the Dniprovsko-Teterivske State Forestry and Hunting Enterprise: Ungulate Population and Zootechnical Measures. – Qualification paper submitted as a manuscript.

Qualification paper for obtaining the Bachelor's degree in Specialty 101 – Ecology. – Polissia National University, Zhytomyr, 2026.

Abstract content: The qualification paper consists of 35 pages. The list of references includes 41 sources.

The object of the study is the populations of game mammal species within the territory of the Dniprovsko-Teterivske State Forestry and Hunting Enterprise.

The purpose of the study was to assess mammal biodiversity in the hunting grounds of the Dniprovsko-Teterivske State Forestry and Hunting Enterprise, to investigate the abundance of ungulate animals, and to analyze the effectiveness of zootechnical measures aimed at the conservation and reproduction of game fauna.

Chapter 1 presents an analytical review of scientific literature on the topic of the qualification paper; Chapter 2 describes the research program, methodology, and study conditions; Chapter 3 presents the results of the conducted research.

Key words: hunting grounds, ungulates, mammal biodiversity, biotechnical measures, Dniprovsko-Teterivske State Forestry and Hunting Enterprise.

ЗМІСТ

	ВСТУП	5
Розділ 1.	**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ССАВЦІВ У МИСЛИВСЬКИХ УГІДДЯХ (аналітичний огляд літератури)**……..…..	8
1.1.	Біорізноманіття мисливської теріофауни та його екологічне значення……..……	8
1.2.	Еколого-біологічна характеристика копитних тварин мисливських угідь України…….……...	9
1.3.	Біотехнічні заходи у системі ведення мисливського господарства …..……..……..…	11
Розділ 2.	**ПРОГРАМА, МЕТОДИКА ТА УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ**….…….……..….....	13
2.1.	Програма дослідження……	13
2.2.	Методика дослідження……..……	14
2.3.	Умови проведення дослідження……..….	17
Розділ 3.	**ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОЦІНКА СТАНУ ПОПУЛЯЦІЙ КОПИТНИХ ТВАРИН У МИСЛИВСЬКИХ УГІДДЯХ ДНІПРОВСЬКО-ТЕТЕРІВСЬКОГО ДЛМГ**……..	21
3.1.	Загальна характеристика мисливських угідь Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ……	21
3.2.	Видовий склад та біорізноманіття мисливських ссавців…	23
3.3.	Оцінка чисельності копитних тварин …..……...	24
3.4.	Просторовий розподіл копитних тварин……	25
3.5.	Аналіз біотехнічних та зоотехнічних заходів у Дніпровсько - Тетерівському ДЛМГ……	26
ВИСНОВКИ…….		29
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ……		31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…..…….		32

ВСТУП

Актуальність дослідження. Біорізноманіття мисливської теріофауни є одним із найважливіших показників екологічного стану природних екосистем та ефективності ведення мисливського господарства. Особливе значення у структурі мисливських угідь України мають копитні тварини, які виконують важливу роль у функціонуванні лісових біогеоценозів, формуванні трофічних зв'язків та підтриманні екологічної рівноваги. Водночас антропогенне навантаження, зміни кліматичних умов, трансформація природних ландшафтів, браконьєрство та недостатня ефективність біотехнічних заходів призводять до змін чисельності окремих видів ссавців та погіршення стану їх популяцій [23, 35].

Дніпровсько - Тетерівське державне лісомисливське господарство належить до найбільших мисливських господарств Полісся України та характеризується значним різноманіттям мисливської фауни, зокрема копитних тварин. Господарство має сприятливі природно-кліматичні умови, значні площі лісових угідь та розвинену систему ведення мисливського господарства.

Важливого значення набуває оцінка сучасного стану популяцій копитних тварин, аналіз їх чисельності, просторового розподілу та ефективності проведення біотехнічних заходів. Біотехнічні заходи є комплексом господарських робіт, спрямованих на поліпшення умов існування, відтворення та збільшення чисельності мисливських тварин [3].

У зв'язку з цим дослідження біорізноманіття ссавців у мисливських угіддях Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ, оцінка чисельності копитних тварин та аналіз ефективності зоотехнічних заходів є актуальним науковим і практичним завданням сучасного мисливствознавства та екології.

Метою роботи є оцінка біорізноманіття ссавців у мисливських угіддях Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ, дослідження чисельності копитних тварин та аналіз ефективності зоотехнічних заходів щодо збереження та відтворення мисливської фауни.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати наукову літературу щодо сучасного стану мисливської теріофауни України.

2. Охарактеризувати природно-кліматичні та господарські умови Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ.

3. Дослідити видовий склад ссавців мисливських угідь господарства.

4. Провести оцінку чисельності основних видів копитних тварин.

5. Визначити особливості просторового розподілу копитних у межах мисливських угідь.

6. Оцінити систему біотехнічних та зоотехнічних заходів у господарстві.

Об'єкт дослідження - популяції мисливських видів ссавців у межах Дніпровсько - Тетерівського державного лісомисливського господарства.

Предмет дослідження - біорізноманіття ссавців, чисельність копитних тварин, їх екологічний стан та система зоотехнічних заходів у мисливських угіддях Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ.

Методи дослідження. Використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і узагальнення літературних джерел, польові методи обліку мисливських тварин, метод маршрутного обліку, візуальні спостереження, методи порівняльного аналізу, статистичної обробки даних, графічні та аналітичні методи оцінки чисельності мисливських тварин.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексній оцінці сучасного стану біорізноманіття ссавців Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ, аналізі чисельності основних видів копитних тварин та визначенні ефективності проведення біотехнічних заходів у сучасних умовах ведення мисливського господарства.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів для вдосконалення системи ведення мисливського господарства, оптимізації заходів охорони та відтворення мисливської фауни,

покращення кормової бази копитних тварин, а також під час розроблення природоохоронних і біотехнічних заходів у мисливських угіддях.

Апробація результатів дослідження. За темою кваліфікаційної було підготовлено та подано до друку 2 тези конференцій:

1. Рибак В. М. Оцінка біорізноманіття ссавців у мисливських угіддях: сучасний стан популяцій копитних та роль біотехнічних заходів у їх збереженні. «*Виклики сьогодення та наслідки Чорнобильської катастрофи. Екологія. Наука. Практика-2026»:* матеріали XXII Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 квітня 2026 року, м. Житомир). Житомир: Поліський національний університет, 2026. 178 с. [35].

2. Рибак В. М. Еколого-фауністична оцінка ссавців мисливських угідь Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ. *«Лісові екосистеми: сучасні проблеми і перспективи досліджень – 2026»*: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 01 червня 2026 р.). Житомир: Поліський національний університет, 2026. 410 с. [34].

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, практичних рекомендацій, списку використаних джерел та додатків. Робота містить таблиці, рисунки та графічні матеріали, що відображають результати досліджень. Список використаних джерел включає наукові праці, нормативні документи, статистичні матеріали та електронні ресурси.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ССАВЦІВ У МИСЛИВСЬКИХ УГІДДЯХ
(аналітичний огляд літератури)

1.1. Біорізноманіття мисливської теріофауни та його екологічне значення

Біорізноманіття є показником стабільності природних екосистем та визначає рівень їх екологічної стійкості. Збереження біорізноманіття тваринного світу має важливе значення для підтримання природної рівноваги, стабільного функціонування біогеоценозів та забезпечення раціонального природокористування. Особливу роль у структурі наземних екосистем відіграють ссавці, які беруть участь у формуванні трофічних зв'язків, регуляції чисельності інших видів організмів, поширенні насіння рослин та підтриманні природної динаміки екосистем [5, 11, 29, 41].

Мисливська теріофауна України представлена значною кількістю видів ссавців, серед яких важливе господарське та екологічне значення мають копитні тварини. До найбільш поширених видів копитних у лісових мисливських угіддях належать козуля європейська (*Capreolus capreolus*), олень благородний (*Cervus elaphus*), лось європейський (*Alces alces*), кабан дикий (*Sus scrofa*), а в окремих господарствах - лань європейська (*Dama dama*) та муфлон європейський (*Ovis musimon*). Дані види є важливими компонентами лісових екосистем і мають значний вплив на природне поновлення деревної рослинності, стан підліску та трав'яного покриву [1, 18, 20, 41].

У сучасних умовах ведення мисливського господарства питання збереження біорізноманіття набуває особливої актуальності через посилення антропогенного навантаження на природні комплекси. Значний вплив на стан популяцій мисливських тварин здійснюють вирубування лісів, деградація кормової бази, урбанізація територій, рекреаційне навантаження, браконьєрство, військові дії та зміни клімату. Порушення екологічної рівноваги призводить до

змін чисельності окремих видів тварин, зниження генетичного різноманіття та погіршення структури популяцій [12, 19, 30].

Одним із основних показників стану популяцій копитних є їх чисельність та щільність розселення. Висока чисельність окремих видів за недостатньої кормової бази може призводити до деградації лісових насаджень, пошкодження молодняків деревних порід і порушення процесів природного поновлення лісу. Водночас надмірне скорочення чисельності копитних негативно впливає на стабільність популяцій та може спричинити втрату окремих локальних угруповань [6, 9, 13, 28].

Суттєве значення для підтримання оптимальної чисельності мисливських тварин має система біотехнічних заходів. До основних біотехнічних заходів належать створення кормових полів, зимова підгодівля, облаштування годівниць, солонців, ремізів, штучних водопоїв та охорона місць розмноження тварин. Правильно організована система ведення мисливського господарства дозволяє підтримувати стабільний стан популяцій копитних і забезпечує раціональне використання мисливських ресурсів [1, 7, 17, 25, 40].

Особливе значення у структурі мисливських угідь України займають лісові господарства Полісся, які характеризуються значною площею природних лісів, сприятливими умовами для існування копитних тварин та високим рівнем мисливсько-господарського потенціалу. До таких господарств належить Дніпровсько - Тетерівське державне лісомисливське господарство, яке є одним із провідних мисливських господарств України [6, 14, 23].

1.2. Еколого-біологічна характеристика копитних тварин мисливських угідь України

Копитні тварини належать до найбільш важливих представників мисливської фауни України. Вони характеризуються значною екологічною пластичністю, високою адаптивністю до різних природних умов та суттєвим впливом на стан лісових і лучних екосистем. Основними представниками копитних у мисливських угіддях Полісся є козуля європейська, кабан дикий, олень благородний та лось європейський [25, 38].

Козуля європейська є одним із найчисельніших видів копитних в Україні. Вид характеризується високою рухливістю, здатністю швидко адаптуватися до змін умов середовища та значною плодючістю. Основними місцями існування козулі є мішані та листяні ліси, узлісся, молодняки та агроландшафти. Живлення козулі складається переважно з трав'янистої рослинності, пагонів дерев і чагарників, жолудів, грибів та сільськогосподарських культур. У зимовий період кормова база значно обмежується, що обумовлює необхідність проведення зимової підгодівлі [8, 16, 23, 32].

Кабан дикий є всеїдним видом, який відіграє важливу роль у трансформації лісових екосистем. Основними місцями перебування кабана є заболочені ліси, заплавні ділянки, чагарники та густі лісові масиви. Харчовий раціон включає кореневища рослин, жолуді, комах, дрібних хребетних і сільськогосподарські культури. Кабан має високу репродуктивну здатність, однак чисельність його популяцій значною мірою залежить від епізоотичної ситуації, особливо поширення африканської чуми свиней [26, 30].

Олень благородний належить до найбільших представників родини оленевих в Україні. Вид характеризується складною соціальною поведінкою, сезонними міграціями та високими вимогами до кормової бази. Основними кормами є трав'яниста рослинність, молоді пагони дерев, кора та плоди лісових порід. Олень благородний є важливим об'єктом мисливського господарства та має значну трофейну цінність [3, 11, 21].

Лось європейський є найбільшим представником копитних фауни України. Основними місцями його існування є заболочені ліси, заплави річок та ділянки з достатньою кількістю деревно-чагарникової рослинності. Лось живиться переважно молодими пагонами, корою, листям та водною рослинністю. Через значну масу тіла та потребу у великій кількості корму вид потребує значних площ природних угідь [4, 36].

Стан популяцій копитних значною мірою залежить від екологічних умов середовища, наявності кормових ресурсів, рівня антропогенного впливу та ефективності охорони тварин. Важливе значення має підтримання оптимальної

щільності популяцій, оскільки перенаселення угідь призводить до виснаження кормової бази та пошкодження лісових насаджень [15, 39].

Одним із найважливіших елементів ведення мисливського господарства є проведення систематичних обліків чисельності тварин. Дані обліків дозволяють оцінити стан популяцій, визначити тенденції зміни чисельності та розробити заходи щодо оптимізації структури мисливської фауни. Найбільш поширеним методом обліку копитних у лісових угіддях є зимовий маршрутний облік за слідами на снігу [7, 11, 18, 24].

1.3. Біотехнічні заходи у системі ведення мисливського господарства

Раціональне ведення мисливського господарства неможливе без застосування комплексу зоотехнічних і біотехнічних заходів, спрямованих на збереження, відтворення та підвищення продуктивності мисливських угідь. Основною метою таких заходів є створення оптимальних умов для існування тварин, підтримання стабільної чисельності популяцій та зменшення негативного впливу несприятливих природних і антропогенних чинників [27, 33].

Одним із найважливіших напрямів біотехнічної діяльності є організація зимової підгодівлі мисливських тварин. У зимовий період природна кормова база суттєво зменшується через сніговий покрив, низькі температури та обмежений доступ до рослинності. Для підтримання фізіологічного стану копитних у мисливських господарствах створюють кормові майданчики, встановлюють годівниці та заготовляють сіно, зернові культури, коренеплоди, гілковий корм і комбікорми [5, 9, 19].

Важливим елементом біотехнічних заходів є облаштування солонців. Мінеральне підживлення необхідне для нормального розвитку організму тварин, формування кісткової тканини та рогів у самців оленевих. Солонці встановлюють у місцях постійного перебування тварин, поблизу місць відпочинку та кормових ділянок [2, 16, 32].

Суттєве значення має створення кормових полів, на яких висівають овес, кукурудзу, топінамбур, люцерну та інші кормові культури. Такі поля

забезпечують тварин додатковими кормовими ресурсами та сприяють концентрації тварин у межах господарства. Одночасно це дозволяє зменшити шкоду, яку копитні можуть завдавати сільськогосподарським угіддям та молодим лісовим насадженням [31].

До важливих зоотехнічних заходів належить регулювання чисельності тварин. Підтримання оптимальної щільності популяцій дозволяє уникнути виснаження кормової бази, поширення захворювань та деградації природних екосистем. Регулювання чисельності здійснюється шляхом проведення селекційного відстрілу, охорони репродуктивного ядра популяцій та контролю статево-вікової структури тварин [13, 20, 29].

Важливим напрямом ведення мисливського господарства є охорона мисливської фауни від браконьєрства. Для цього здійснюється патрулювання угідь, контроль за дотриманням правил полювання, організація єгерської служби та проведення природоохоронних заходів [35, 38].

Ефективність біотехнічних заходів значною мірою залежить від природних умов території, рівня організації мисливського господарства та систематичності проведення відповідних робіт. У сучасних умовах особливого значення набуває комплексний підхід до управління мисливськими ресурсами, який поєднує принципи раціонального природокористування, охорони біорізноманіття та екологічної безпеки [1-4, 32].

Отже, біорізноманіття мисливських ссавців є важливим компонентом природних екосистем та об’єктом раціонального природокористування. Ефективне ведення мисливського господарства потребує систематичного контролю чисельності копитних тварин, проведення біотехнічних і зоотехнічних заходів та забезпечення належної охорони мисливської фауни. Це є необхідною умовою збереження екологічної рівноваги та сталого використання мисливських ресурсів України.

РОЗДІЛ 2
ПРОГРАМА, МЕТОДИКА ТА УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Програма дослідження

Програма дослідження була спрямована на комплексну оцінку біорізноманіття ссавців у мисливських угіддях Дніпровсько - Тетерівського державного лісомисливського господарства, визначення чисельності копитних тварин та аналіз ефективності зоотехнічних і біотехнічних заходів, які застосовуються для підтримання стабільного стану мисливської фауни.

Дослідження передбачало поетапне виконання науково-практичних завдань.

На першому етапі було проведено аналіз літературних джерел, нормативно-правових документів, матеріалів мисливського впорядкування та наукових публікацій, що стосуються ведення мисливського господарства, оцінки чисельності копитних тварин, охорони мисливської фауни та організації біотехнічних заходів. Особливу увагу було приділено видам копитних, які мають найбільше господарське й екологічне значення: козулі європейській, оленю благородному, лосю європейському та кабану дикому [12].

На другому етапі здійснювалося опрацювання матеріалів щодо природно-кліматичних умов району дослідження, типологічної структури мисливських угідь, кормової бази, лісистості території, наявності водно-болотних угідь, захисних ділянок та місць концентрації тварин. Це дало змогу визначити екологічні передумови формування видового складу та чисельності ссавців у межах господарства [12].

На третьому етапі проводилася оцінка видового різноманіття мисливських ссавців. Для цього аналізувалися дані обліків, сліди життєдіяльності тварин, характерні місця перебування, кормові ділянки, переходи, лежанки, місця годівлі та водопою. Основна увага приділялася копитним тваринам, оскільки саме вони є головними об’єктами мисливського господарства та показниками ефективності охорони угідь [12].

На четвертому етапі здійснювався аналіз чисельності копитних тварин та її динаміки. Порівнювалися показники чисельності окремих видів, їх щільність на одиницю площі, просторовий розподіл у різних типах угідь, а також відповідність фактичної чисельності оптимальним показникам для мисливського господарства [12].

На п’ятому етапі було проаналізовано систему зоотехнічних і біотехнічних заходів. Оцінювалися такі заходи, як зимова підгодівля тварин, облаштування годівниць, солонців, кормових майданчиків, створення кормових полів, охорона місць перебування тварин, регулювання чисельності та профілактика негативного впливу антропогенних чинників.

Шостий етап дослідження передбачав узагальнення отриманих результатів, формулювання висновків і розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи ведення мисливського господарства, збереження біорізноманіття ссавців та підтримання оптимальної чисельності копитних тварин [12].

2.2. Методи дослідження

Дослідження проводилися впродовж 2025-2026 рр.

Під час виконання кваліфікаційної роботи було використано комплекс загальнонаукових, польових, облікових, камеральних і статистичних методів дослідження. Їх поєднання дало змогу отримати об’єктивну характеристику стану мисливської теріофауни, оцінити чисельність копитних тварин і визначити ефективність зоотехнічних заходів у досліджуваних угіддях.

Основним методом збору інформації про чисельність копитних тварин був маршрутний облік. Його сутність полягає у проходженні заздалегідь визначених маршрутів у межах різних типів мисливських угідь із фіксацією тварин або слідів їх життєдіяльності. Маршрути прокладаються таким чином, щоб охопити основні біотопи, зокрема лісові масиви, узлісся, молодняки, заболочені ділянки, кормові поля, місця підгодівлі та водопої. Під час маршруту враховувалися сліди пересування тварин, кількість перетинів слідів, напрям руху, характер

перебування тварин на певній ділянці, наявність лежанок, кормових залишків, екскрементів та інших ознак присутності [1, 17].

Важливе значення мав зимовий маршрутний облік, який є одним із найбільш поширених методів визначення чисельності копитних у лісових мисливських угіддях. Його проводять у період наявності сталого снігового покриву, коли сліди тварин добре помітні. Перевагою цього методу є можливість визначення не лише факту присутності виду, а й приблизної інтенсивності використання території, напрямків переміщення та місць концентрації тварин. Під час такого обліку важливо уникати повторного врахування одних і тих самих особин, тому аналізуються напрямки слідів, їх свіжість, кількість тварин у групі та характер пересування [6, 17].

Для оцінки видового складу ссавців застосовувався метод візуальних спостережень. Він передбачав безпосереднє спостереження за тваринами у природному середовищі, переважно в ранкові та вечірні години, коли активність копитних є найвищою. Спостереження проводилися поблизу кормових майданчиків, солонців, водопоїв, узлісь і відкритих ділянок. Під час візуальних спостережень фіксувалися вид тварини, орієнтовна кількість особин, поведінка, напрям руху, тип угідь та умови перебування [17].

Окремо використовувався метод аналізу слідів життєдіяльності. Він є важливим для виявлення тварин, які ведуть прихований спосіб життя або рідко потрапляють у поле зору дослідника. До таких ознак належать сліди на ґрунті чи снігу, місця годівлі, пошкодження деревної та чагарникової рослинності, лежанки, купальні кабана, екскременти, залишки шерсті, стежки та переходи. За цими ознаками можна визначити наявність виду, частоту використання певної території та характер просторового розподілу тварин [32].

Для характеристики біорізноманіття ссавців застосовувався еколого-фауністичний метод. Він передбачав складання переліку видів, які трапляються в межах мисливських угідь, визначення їх екологічної належності, біотопічної приуроченості та господарського значення. Особлива увага приділялася поділу

ссавців на основні екологічні групи: лісові, лучно-польові, водно-болотні та евритопні види, здатні пристосовуватися до різних умов середовища [12, 18].

Для аналізу чисельності копитних використовувався порівняльний метод. Він дав змогу зіставити фактичні показники чисельності окремих видів із попередніми обліковими даними, оптимальними показниками для угідь та загальними тенденціями у мисливському господарстві. Порівняльний аналіз дозволив виявити види з відносно стабільною, зростаючою або нестійкою чисельністю [17].

Щільність популяцій визначалася як кількість особин певного виду на одиницю площі мисливських угідь. Такий показник є важливим для оцінки рівня заселеності території, ступеня використання кормових ресурсів та потенційного навантаження тварин на лісові екосистеми. Щільність визначали за формулою:

$$D = N / S,$$

де D - щільність популяції;

N - чисельність тварин певного виду;

S п-лоща угідь.

Для оцінки ефективності зоотехнічних і біотехнічних заходів використовувався аналітичний метод. Аналізувалися кількість і розміщення годівниць, солонців, кормових майданчиків, обсяги заготівлі кормів, наявність кормових полів, періодичність підгодівлі, доступність кормів у зимовий період, а також вплив цих заходів на концентрацію та фізіологічний стан тварин. Враховувалося, що ефективність таких заходів залежить не лише від їх кількості, а й від правильного розміщення у межах угідь.

Камеральна обробка матеріалів передбачала систематизацію польових даних, складання таблиць, узагальнення результатів обліку, порівняння показників чисельності та підготовку графічних матеріалів. Дані групувалися за видами тварин, типами угідь, місцями концентрації та характером проведених біотехнічних заходів [11].

Статистична обробка результатів здійснювалася шляхом визначення абсолютних і відносних показників чисельності, частки окремих видів у

загальній структурі мисливської теріофауни, середніх значень, відсоткового співвідношення та динаміки змін. Для наочного відображення результатів використовувалися таблиці, діаграми та графіки [10, 19].

Отже, застосований комплекс методів забезпечив можливість якісно охарактеризувати видовий склад ссавців, оцінити чисельність копитних тварин, визначити особливості їх просторового розподілу та проаналізувати роль зоотехнічних заходів у підтриманні стабільного стану мисливської фауни.

2.3. Умови проведення дослідження

Дослідження проводилося на території мисливських угідь Дніпровсько - Тетерівського державного лісомисливського господарства, яке розташоване у зоні Українського Полісся. Дніпровсько - Тетерівське державне лісомисливське господарство було створене у 1967 році відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 20 листопада 1967 року № 751 та наказу Міністерства лісового господарства України від 18 грудня 1967 року № 387. Основою для його формування стало державне мисливське господарство Димерського лісгоспзагу. Після створення підприємство отримало назву «Дніпровсько - Тетерівське державне заповідне лісомисливське господарство».

У подальшому, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1991 року № 87 та наказом Міністерства лісового господарства від 17 липня 1991 року № 77, господарство було реорганізоване у Дніпровсько - Тетерівське державне лісомисливське господарство. Після реорганізації підприємство перейшло у безпосереднє підпорядкування Міністерства лісового господарства України.

Територія Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ має протяжність близько 10 км у меридіональному напрямку та приблизно 26 км у широтному напрямку.

У адміністративно-господарській структурі Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ територія підприємства поділяється на чотири лісництва. Найбільшу площу займає Сухолуцьке лісництво - 14241,8 га. Площа Овдієво - Нивського лісництва становить 6512,0 га, Рихтянського - 5523,6 га, а Богданівського лісництва - 4124,9 га. Такий поділ забезпечує ефективну організацію ведення

лісового та мисливського господарства, охорону природних ресурсів та здійснення біотехнічних заходів у межах угідь.

Район розташування Дніпровсько - Тетерівського державного лісомисливського господарства характеризується переважно аграрною спеціалізацією. Основними напрямами сільськогосподарського виробництва є вирощування технічних культур, а також розвиток м'ясо-молочного тваринництва.

У межах зони діяльності господарства знаходяться населені пункти Ритне, Богдани, Пилява, Рихта та Авдієва Нива, які межують із мисливськими та лісовими угіддями підприємства.

Для території ДЛМГ характерний високий рівень лісистості. Загальна площа лісових насаджень перевищує 18 тис. га, що становить майже 60 % усієї території господарства. Переважна частина лісів представлена суцільним масивом, за винятком окремих ізольованих ділянок.

Для здійснення охорони мисливської фауни та контролю за станом угідь на території господарства функціонують три єгерські дільниці та 43 єгерські обходи. У середньому площа одного обходу становить близько 707 га.

Одним із ключових елементів організації мисливського господарства є поділ території на експлуатаційні та відтворювальні ділянки. З метою збереження, охорони та відновлення чисельності основних видів мисливських тварин у межах ДЛМГ створено три відтворювальні ділянки, які розташовані на території окремих лісництв господарства (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Назва лісництва	**Площа, га**
Відтворювальна дільниця 1	
Сухолуцьке лісництво	249,0
Відтворювальна дільниця 2	
Рихтянське лісництво	2909,0
Богданівське лісництво	271,0
Авдієвонивське лісництво	3469,0
Відтворювальна дільниця 3	
Авдієвонивське лісництво	1274,0
Пилявське лісництво	897,0

Сухолуцьке лісництво	1858,0
Всього	**7716,0**

На територіях, віднесених до відтворювальної частини мисливських угідь, проведення будь-яких видів полювання заборонене. Виняток становлять лише селекційний, ветеринарний та вибірковий діагностичний відстріл, що здійснюються з метою регулювання стану популяцій і контролю за здоров'ям тварин.

Інша частина території господарства належить до експлуатаційної зони, у межах якої дозволяється здійснення мисливського користування відповідно до встановлених правил ведення мисливського господарства.

Територія господарства характеризується поєднанням лісових, лучних, водно-болотних та відкритих біотопів, що створює сприятливі умови для існування різних видів ссавців, зокрема копитних тварин.

Природні умови господарства є типовими для зони Полісся. Для цієї території характерні помірно континентальний клімат, достатня кількість опадів, наявність лісових масивів, річкових долин, заболочених ділянок і різноманітної кормової бази. Такі умови сприяють формуванню стабільних популяцій козулі європейської, кабана дикого, оленя благородного та лося європейського.

Лісові угіддя відіграють провідну роль у формуванні середовища існування мисливських ссавців. Вони забезпечують тварин кормом, захисними умовами, місцями відпочинку, розмноження та укриття від несприятливих погодних чинників. Особливо важливими для копитних є молоді лісові насадження, узлісся, ділянки з добре розвиненим підліском і чагарниковою рослинністю, оскільки саме там зосереджена значна частина кормових ресурсів.

Водно-болотні угіддя та заплавні ділянки мають важливе значення для лося, кабана дикого та інших видів ссавців. Вони забезпечують тварин водою, соковитою рослинністю, природними укриттями та місцями сезонного перебування. Наявність водойм і заболочених ділянок підвищує біотопічну різноманітність території та сприяє збільшенню загального біорізноманіття.

Кормові умови мисливських угідь визначаються наявністю природної рослинності, деревно-чагарникових кормів, жолудів, трав'янистих рослин, коренеплодів, сільськогосподарських культур, а також додаткових кормів, які використовуються під час зимової підгодівлі. У холодний період року природна кормова база зменшується, тому особливого значення набувають біотехнічні заходи, спрямовані на підтримання фізіологічного стану копитних тварин.

Проведення дослідження у мисливських угіддях потребувало врахування сезонних особливостей поведінки тварин. У весняно-літній період копитні активно використовують ділянки з трав'янистою рослинністю, молодими пагонами та водопоями. Восени важливого значення набувають ділянки з плодами деревних порід, зокрема дуба. У зимовий період тварини концентруються поблизу місць підгодівлі, солонців, захищених лісових ділянок і кормових майданчиків.

Антропогенний чинник також істотно впливає на умови існування мисливських тварин. До основних форм впливу належать лісогосподарська діяльність, рекреаційне навантаження, транспортний фактор, шумове забруднення, браконьєрство та фрагментація природних біотопів. Тому ефективне ведення мисливського господарства має поєднувати охорону тварин, регулювання чисельності, покращення кормової бази та збереження природних місць існування.

В цілому природні умови Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ є сприятливими для існування мисливських видів ссавців, особливо копитних тварин. Поєднання лісових масивів, водно-болотних угідь, відкритих ділянок і кормових ресурсів забезпечує екологічну різноманітність території. Водночас стабільність популяцій значною мірою залежить від систематичного моніторингу, охорони угідь та ефективності зоотехнічних і біотехнічних заходів.

РОЗДІЛ 3
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОЦІНКА СТАНУ ПОПУЛЯЦІЙ КОПИТНИХ ТВАРИН У МИСЛИВСЬКИХ УГІДДЯХ ДНІПРОВСЬКО-ТЕТЕРІВСЬКОГО ДЛМГ

Дніпровсько-Тетерівське державне лісомисливське господарство належить до найбільш цінних природних територій Київського Полісся. Територія господарства характеризується високим рівнем лісистості, значною площею водно-болотних угідь, добре збереженими природними екосистемами та високим ступенем біорізноманіття.

На території господарства сформувалися природні умови, які забезпечують стабільне існування копитних тварин. Основними типами лісових насаджень є соснові, дубово-соснові та мішані ліси. Значні площі займають молодняки та ділянки із добре розвиненим підліском, які мають важливе кормове значення для козулі європейської та оленя благородного.

3.1. Загальна характеристика мисливських угідь Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ

Мисливські угіддя Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ розташовані у північній частині Київської області та характеризуються значною природною різноманітністю.

Для території характерний помірно континентальний клімат із достатнім рівнем зволоження. Середньорічна кількість опадів становить близько 600 - 650 мм, що сприяє формуванню лісових і болотних екосистем. Значний вплив на природні умови здійснюють річки Тетерів, Дніпро та система меліоративних каналів. В таблиці 3.1 наведена структура основних типів мисливських угідь Дінпровсько-Тетерівського ДЛМГ (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Структура основних типів угідь Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ

Тип угідь	Площа, га	Частка від загальної площі, %
Лісові угіддя	18331,8	60,3
Польові угіддя	598,1	2,0

Водно-болотні угіддя	1358,6	4,4
Інші землі (не придатні для бонітування)	10131,3	33,3

Аналіз структури угідь свідчить, що переважаючими є лісові екосистеми рис. 3.1). Саме вони забезпечують основні кормові та захисні умови для копитних тварин.

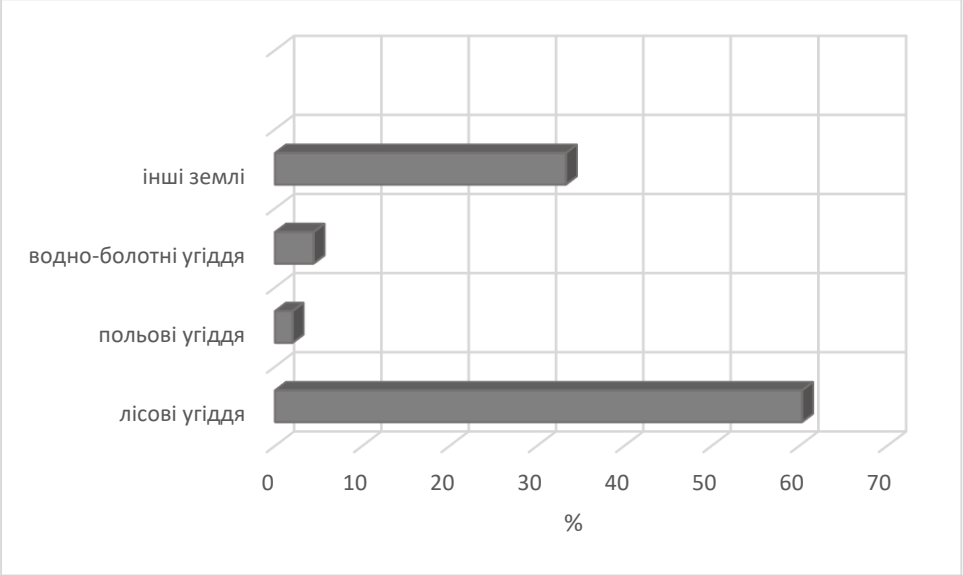

Рис. 3.1. Структура мисливських угідь Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ

Лісові насадження представлені переважно сосною звичайною (*Pinus sylvestris*), дубом звичайним (*Quercus robur*), березою повислою (*Betula pendula*), вільхою чорною (*Alnus glutinosa*) та осикою (*Populus tremula*). Значні площі молодих лісових культур формують сприятливу кормову базу для копитних.

У межах господарства створено систему біотехнічних споруд, що включає годівниці, солонці, кормові майданчики та кормові поля. Їх функціонування спрямоване на підтримання стабільного стану популяцій мисливських тварин (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Біотехнічні споруди господарства

Назва споруди	Одиниці виміру	Кількість
Мисливські будинки, бази	шт.	3
Біотехнічні вежі	шт.	15
Кормосховища	шт.	5

Штучні водойми для тварин	шт.	40
Живоловильні для кабанів	шт.	10
Годівниці	шт.	450
Солонці	шт.	470
Аншлаги	шт.	16
Панно	шт.	13
Підгодівельні майданчики	шт.	23
Штучні гніздування	шт.	200

Окрім основної діяльності, пов'язаної з веденням мисливського господарства, у межах Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ проводяться лісогосподарські роботи, протипожежні заходи та здійснюється охорона території господарства.

Загальна довжина автомобільних доріг із твердим покриттям на території ДЛМГ становить близько 169 км. Усі вони належать до доріг загального користування та активно використовуються для забезпечення потреб мисливського господарства. Основним транспортним сполученням із територією господарства є асфальтована автодорога Димер - Сухолуччя.

Крім асфальтованих шляхів, у межах лісомисливського господарства функціонує розгалужена мережа ґрунтових доріг, що проходять через лісові масиви. Вони використовуються для транспортування кормів до місць підгодівлі диких тварин, вивезення лісопродукції, а також для забезпечення протипожежної безпеки території.

З метою мінімізації фактору неспокою для мисливської фауни пересування приватного та загального транспорту більшістю внутрішніх доріг господарства обмежується. Це сприяє збереженню природних умов існування диких тварин та зменшенню антропогенного навантаження на угіддя.

3.2. Видовий склад та біорізноманіття мисливських ссавців

У результаті проведених досліджень та аналізу матеріалів мисливського впорядкування встановлено, що територія Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ характеризується високим рівнем теріологічного різноманіття. У межах

господарства поширені представники копитних, хижих, хутрових та дрібних ссавців.

Основу мисливської теріофауни становлять копитні тварини, які мають важливе екологічне та господарське значення. Найбільш чисельними видами є козуля європейська та кабан дикий (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Основні види мисливських ссавців

Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ

Вид	Латинська назва	Статус поширення
Козуля європейська	Capreolus capreolus	Чисельний
Кабан дикий	Sus scrofa	Чисельний
Олень благородний	Cervus elaphus	Поширений
Лось європейський	Alces alces	Нечисельний
Лисиця звичайна	Vulpes vulpes	Поширений
Вовк	Canis lupus	Поодинокий
Борсук європейський	Meles meles	Поширений
Бобер європейський	Castor fiber	Поширений
Заєць - русак	Lepus europaeus	Чисельний
Єнотоподібний собака	Nyctereutes procyonoides	Поширений

Високий рівень біорізноманіття пояснюється поєднанням різних типів біотопів та значною площею природних екосистем. Особливу роль у підтриманні видового різноманіття відіграють заболочені ділянки, заплави річок та малопорушені лісові масиви.

На території господарства також виявлено низку рідкісних видів, занесених до Червоної книги України. До таких належать ***видра річкова***, ***рись євразійська*** та ***окремі види кажанів***.

3.3. Оцінка чисельності копитних тварин

Під час проведення досліджень особлива увага приділялася копитним тваринам, які є основними об’єктами ведення мисливського господарства. Облік чисельності здійснювався за допомогою маршрутного методу та зимового обліку за слідами на снігу.

Результати обліків свідчать, що найбільш чисельним видом у межах господарства є козуля європейська (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Чисельність основних видів копитних тварин

Вид	Чисельність особин	Щільність, ос./1000 га
Козуля європейська	620	20,4
Кабан дикий	310	10,2
Олень благородний	185	6,1
Лось європейський	42	1,4

Найвища щільність популяції характерна для козулі європейської. Це пояснюється її високою адаптивністю, здатністю використовувати різні типи кормових ресурсів та ефективно пристосовуватися до умов лісових і напіввідкритих угідь.

Кабан дикий займає друге місце за чисельністю. Вид тяжіє до заболочених ділянок, густих лісових масивів та заплав річок. Водночас чисельність кабана в останні роки дещо скоротилася у зв'язку з поширенням африканської чуми свиней.

Олень благородний характеризується відносно стабільною чисельністю. Вид поширений переважно у великих лісових масивах із достатньою кормовою базою та низьким рівнем антропогенного навантаження.

Лось європейський трапляється переважно у заболочених лісах та поблизу водних об'єктів. Незначна чисельність виду пояснюється його високими вимогами до середовища існування та значними потребами у кормових ресурсах.

3.4. Просторовий розподіл копитних тварин

Просторовий розподіл копитних тварин залежить від типу угідь, кормових умов, сезонних змін та рівня антропогенного впливу.

Козуля європейська найбільш активно використовує молоді соснові насадження, узлісся, ділянки із густим підліском та кормові поля. У зимовий період спостерігається концентрація тварин поблизу місць підгодівлі.

Кабан дикий тяжіє до заболочених лісів, заплав річок та ділянок із достатньою кількістю корму. У місцях перебування кабана часто виявлялися сліди риття ґрунту, купальні та кормові ділянки.

Олень благородний віддає перевагу великим лісовим масивам із мінімальним антропогенним навантаженням. Вид здійснює сезонні переміщення між кормовими та захисними ділянками (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Приуроченість копитних тварин до різних типів угідь

Вид	Лісові угіддя	Болота	Кормові поля	Узлісся
Козуля європейська	+++	+	++	+++
Кабан дикий	++	+++	++	+
Олень благородний	+++	+	++	++
Лось європейський	++	+++	+	+

Примітка: +++ - висока приуроченість, ++ - середня; - незначна.

Аналіз просторового розподілу свідчить, що найбільш важливими для копитних є лісові та заболочені екосистеми. Саме вони забезпечують оптимальні умови для живлення, відпочинку та укриття тварин.

3.5. Аналіз біотехнічних та зоотехнічних заходів у Дніпровсько - Тетерівському ДЛМГ

Аналіз структури біотехнічних споруд показує, що найбільша увага приділяється забезпеченню копитних тварин кормами та мінеральними речовинами. Особливе значення для козулі європейської та оленя благородного мають солонці, які забезпечують надходження необхідних мікроелементів, насамперед натрію та кальцію (рис. 3.2).

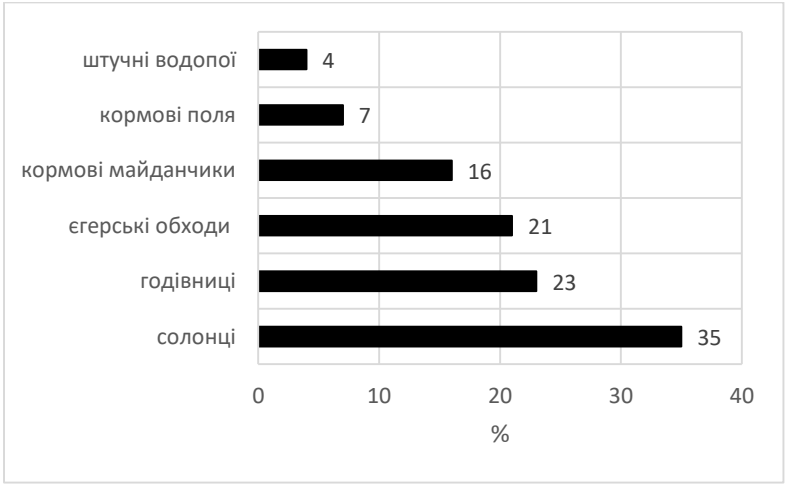

Рис. 3.2. Структура біотехнічних споруд у господарстві

Одним із найефективніших заходів у господарстві є зимова підгодівля мисливських тварин. У зимовий період копитні концентруються поблизу кормових майданчиків і годівниць, що дає змогу зменшити втрати тварин від виснаження та забезпечити стабільний фізіологічний стан популяцій.

Для підгодівлі використовуються: сіно, овес, кукурудза, зернові суміші, коренеплоди, гілковий корм.

Найбільшу інтенсивність використання кормових майданчиків спостерігали у козулі європейської та кабана дикого (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Використання кормових майданчиків копитними тваринами

Вид тварин	Частота відвідування кормових майданчиків, %
Козуля європейська	46
Кабан дикий	31
Олень благородний	18
Лось європейський	5

Отримані результати свідчать, що найбільш залежною від зимової підгодівлі є козуля європейська. Це пояснюється її високою чисельністю та потребою у доступних рослинних кормах у зимовий період.

Важливим елементом біотехнічної системи є створення кормових полів. У межах ДЛМГ функціонує 14 кормових полів, на яких вирощуються: овес, кукурудза, топінамбур, люцерна, кормові суміші.

Особливо активно кормові поля використовуються кабаном диким та оленем благородним.

Солонці є одним із найважливіших біотехнічних елементів для копитних тварин. Вони забезпечують тварин мінеральними речовинами, необхідними для формування кісткової тканини, росту рогів, підтримання обміну речовин, нормального функціонування організму.

Найактивніше солонці використовуються козулею та оленем благородним навесні й улітку.

Важливим напрямом зоотехнічних заходів є охорона території господарства від браконьєрства та надмірного антропогенного навантаження. На

території ДЛМГ функціонує 43 єгерські обходи, середня площа одного обходу становить близько 707 га. Єгерська служба здійснює патрулювання угідь, контроль за дотриманням правил полювання, охорону місць перебування тварин, контроль за станом біотехнічних споруд, регулювання рекреаційного навантаження.

Для зменшення фактору турбування диких тварин на території господарства обмежується рух транспорту внутрішніми дорогами. Це особливо важливо у період розмноження та зимової концентрації копитних.

Таким чином, комплекс біотехнічних та зоотехнічних заходів, що проводиться у Дніпровсько - Тетерівському ДЛМГ, забезпечує підтримання стабільної чисельності копитних тварин та сприяє збереженню біорізноманіття мисливської теріофауни. Значна площа природних лісів, система охорони угідь, наявність кормових ресурсів і функціонування біотехнічних споруд створюють сприятливі умови для існування мисливських ссавців у межах господарства.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що Дніпровсько - Тетерівське ДЛМГ є одним із найбільш цінних мисливських господарств Київського Полісся, яке характеризується високим рівнем лісистості, значною площею природних лісових і водно-болотних угідь та сприятливими умовами для існування мисливських ссавців. Лісові насадження займають понад 18 тис. га, що становить близько 60 % території господарства. Найбільшу площу займають лісові угіддя – 18331,8 га або 60,3 % території.

2. У результаті проведених досліджень та аналізу матеріалів мисливського впорядкування встановлено, що мисливська теріофауна господарства характеризується високим рівнем біорізноманіття. На території ДЛМГ поширені копитні, хижі, хутрові та дрібні ссавці. Основними видами копитних є козуля європейська (*Capreolus capreolus*), кабан дикий (*Sus scrofa*), олень благородний (*Cervus elaphus*) та лось європейський (*Alces alces*). Серед хижих ссавців поширені лисиця звичайна, вовк та єнотоподібний собака. Також виявлено окремі рідкісні види, занесені до Червоної книги України.

3. Проведений облік чисельності копитних тварин показав, що найбільш чисельним видом у межах господарства є козуля європейська, чисельність якої становить близько 620 особин, а щільність – 20,4 ос./1000 га. Чисельність кабана дикого становить близько 310 особин, оленя благородного – 185 особин, лося європейського – 42 особини. Отримані результати свідчать про відносно стабільний стан популяцій основних видів копитних у межах досліджуваних угідь.

4. Встановлено, що просторовий розподіл копитних тварин залежить від структури угідь, кормових умов, рівня антропогенного навантаження та сезонних особливостей. Найбільш важливими для копитних є лісові та заболочені екосистеми, які забезпечують тварин кормами, укриттями та місцями відпочинку. Козуля європейська переважно тяжіє до молодих лісових насаджень та узлісь, кабан дикий – до заболочених ділянок і заплав, олень благородний – до

великих лісових масивів із мінімальним рівнем турбування, а лось європейський – до водно-болотних угідь.

5. Встановлено, що у господарстві функціонує розвинена мережа біотехнічних споруд, яка включає 450 годівниць, 470 солонців, 23 підгодівельні майданчики, 40 штучних водойм для тварин, 15 біотехнічних веж та 14 кормових полів. Основними кормами під час зимової підгодівлі є сіно, овес, кукурудза, зернові суміші, коренеплоди та гілковий корм.

6. Визначено, що найбільш активно кормові майданчики використовують козуля європейська та кабан дикий. Частота відвідування підгодівельних майданчиків козулею становила 46 %, кабаном – 31 %, оленем благородним – 18 %, лосем європейським – 5 %. Це свідчить про важливе значення зимової підгодівлі для підтримання фізіологічного стану копитних у зимовий період.

7. Встановлено, що важливу роль у підтриманні стабільного стану мисливської фауни відіграє система охорони угідь. На території ДЛМГ функціонують 43 єгерські обходи та три єгерські дільниці. Проведення охоронних заходів, контроль за дотриманням правил полювання та обмеження руху транспорту внутрішніми дорогами сприяють зменшенню антропогенного навантаження на мисливські угіддя.

8. Природні умови Дніпровсько - Тетерівського ДЛМГ у цілому залишаються сприятливими для існування основних видів мисливських ссавців. Поєднання значних лісових масивів, заболочених територій, кормових ресурсів і системи біотехнічних заходів забезпечує підтримання стабільного стану популяцій копитних тварин та високого рівня біорізноманіття мисливської теріофауни.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Рекомендується удосконалити систему біотехнічних заходів у Дніпровсько - Тетерівському ДЛМГ шляхом розширення мережі кормових полів, годівниць і солонців для підтримання стабільної чисельності копитних тварин у зимовий період.

Доцільно посилити моніторинг стану популяцій мисливських ссавців та охорону відтворювальних ділянок з метою збереження біорізноманіття і мінімізації негативного впливу антропогенних та військових чинників на мисливську фауну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біологія лісових птахів і звірів з основами мисливствознавства: методичні рекомендації до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності Н4 «Лісове господарство» / уклад. С.М. Левандовська. Біла Церква: БНАУ, 2025. 31 с.

2. Болотіна І., Саварін О. Огляд теріологічних досліджень Полісся у XIX–XXI століттях. *Theriologia Ukrainica*. 2022. № 24. С. 3–15.

3. Бондаренко В. Д., Делеган І. В., Соловій І. П., Рудишин М. П. Облік диких тварин. Львів : УкрДЛТУ, 1989. 66 с.

4. Бондаренко В.Д. Біотехнія. Львів : ІЗМН, 1998. Ч.1. 260 с.

5. Волох А. М. Особливості рогів лося в Україні. *Theriologia Ukrainica*. 2019. № 18. С. 40 - 47.

6. Волох А.М. Проблеми управління ресурсами мисливських тварин в Україні. *Збірник матеріалів ІІ–го Всеукраїн. з'їзду екологів з міжнародною участю.* Вінниця, 2009. С. 196–198.

7. Гащак С. П. Огляд фауни ссавців Чорнобильського біосферного заповідника станом на 2023 рік. *Theriologia Ukrainica*. 2024. № 28. С. 3–33.

8. Годлевська О., Парнікоза І., Різун В. Фауна України: охоронні категорії. Довідник. Київ, 2010. С. 1–80. http://goo.gl/DytVw9

9. Данилюк Л.Р. Мисливське господарство: поняття, особливості, завдання та функції. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 34. С. 241 – 250.

10. Дейнека А.М., Бурмас В.Р. Стан і перспективи розвитку мисливського господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.13. С. 78–94.

11. Делеган І. В., Делеган І. І., Делеган І. І. Біологія лісових птахів і звірів. Львів: Поллі, 2005. 600 с.

12. Делеган І. І., Цвях Р. В. Особливості організації процесу ведення мисливського господарства НА ДП «Радехівське лісомисливське господарство». *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.7. С. 63-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2016_26.

13. Загороднюю І., Харчук С. Список ссавців України 2020: доповнення та уточнення. *Theriologia Ukrainica*. № 20. С. 10-28.

14. Загороднюк І. Фауна війни: окопна фауна, полемохори, бродячі та чужорідні тварини (теріологічні аспекти). *Theriologia Ukrainica*. 2024. № 27. С. 3-24.

15. Загороднюк І. Фауна війни: окопні фауни, полемохори, безпритульні, інвайдери (теріологічні аспекти). *Theriologia Ukrainica*. 2024. 27. С. 3–24. http://doi.org/10.53452/TU2703

16. Загороднюк І., Вишневський Д. Втрати та зміни біорізноманіття в зонах тривалих бойових дій в Україні: теріологічна складова (2014–2022). *Вісник НАН України*. 2022. № 11. С. 60–78. https://doi.org/10.15407/visn2022.11.060

17. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» : Закон від 21.02.2006 №3447-IV. База даних «Законодавство України»/ВР України. Редакція від 15.11.2024. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text (дата звернення 27.05.2026).

18. Копій Г. Динаміка чисельності дикого кабана у Європі. *Theriologia Ukrainica*. 2022. № 24. С. 171–183.

19. Кратюк О. Л., Власюк В. П., Воробей В. П. Екологічні аспекти організації мисливсько-господарського виробництва Житомирської районної організації УТМР. *Таврійський науковий вісник*. № 142. Частина 2. С. 291-299.

20. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: Лісовий кодекс України (дата звернення: 27.05.2026).

21. Маменко О.М., Портянник С.В. Інноваційні технології в мисливському господарстві : навч.-методичний посібник. Харків, 2014. 306 с.

22. Методичні рекомендації до дисципліни «Використання ресурсів тваринного світу». Глосарій термінів, тематичний план лекцій, приклади задач та завдань, тематика самостійних доповідей / Упорядник Казанник В.В. Київ: 2025. 39 с.

23. Настанова з упорядкування мисливських угідь. К.: Держкомлісгосп України, 2002. 113 с.

24. Новицький В.П. Мисливські ресурси агроландшафтів України: стан та проблематика управлінням (на прикладі лісостепової зони) : монографія. Київ: УкрДГРІ, 2020. 221 с.

25. Новіцький Р. О., Домніч В. І. Основи мисливствознавства : навч. посібник. Дніпро : Артлогос, 2011. 72 с.

26. Парнікóза І. Ю., Сесін В. А. Сучасний стан популяцій зубра в Україні. *Праці Теріологічної школи*. 2016. № 14. С. 56–67.

27. Про затвердження Інструкції з обліку мисливських тварин : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України // База даних «Законодавство України». URL: Інструкція з обліку мисливських тварин (дата звернення: 27.05.2026).

28. Про затвердження Порядку проведення упорядкування мисливських угідь : наказ Державного комітету лісового господарства України від 21.06.2001 № 56 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: Порядок проведення упорядкування мисливських угідь (дата звернення: 27.05.2026).

29. Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22.02.2000 № 1478-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: Закон України «Про мисливське господарство та полювання» (дата звернення: 27.05.2026).

30. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (дата звернення: 27.05.2026).

31. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (дата звернення: 27.05.2026).

32. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: Закон України «Про тваринний світ» (дата звернення: 27.05.2026).

33. Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 № 3055-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: Закон України «Про Червону книгу України» (дата звернення: 27.05.2026).

34. Рибак В. М. Еколого-фауністична оцінка ссавців мисливських угідь Дніпровсько-Тетерівського ДЛМГ. *«Лісові екосистеми: сучасні проблеми і перспективи досліджень – 2026»*: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 01 червня 2026 р.). Житомир: Поліський національний університет, 2026. 410 с.

35. Рибак В. М. Оцінка біорізноманіття ссавців у мисливських угіддях: сучасний стан популяцій копитних та роль біотехнічних заходів у їх збереженні. «*Виклики сьогодення та наслідки Чорнобильської катастрофи. Екологія. Наука. Практика-2026»:* матеріали XXII Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 квітня 2026 року, м. Житомир). Житомир: Поліський національний університет, 2026. 178 с.

36. Різун Е. Облік мисливських звірів у мисливських угіддях (огляд методик). *Novitates Theriologicae*. 2017. Pars 10. С. 121-132.

37. Різун Е. Якісна оцінка середовищ існування козулі європейської (Capreolus capreolus L.) у Лісостеповій (правобережній) лісомисливській зоні України. *Theriologia Ukrainica*. 2019. № 18. С. 74-79.

38. Рудишин М. П., Мурський Г. М., Татаринов К. А. та ін. Раціональне ведення мисливського господарства. Львів : Каменяр, 1987. 182 с.

39. Царик Й. В. Популяційна екологія. Керування популяціями. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 100 с.

40. Шейхас І., Гулик І. Фактична та оптимальна чисельність основних видів копитних у лісових та мисливських районах України. *Theriologia Ukrainica*. 2024. № 28. С. 182 -200.

41. Яворська А.В. Мисливське господарство як напрям розвитку місцевих промислів. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2013. № 1-2(2). С. 355 - 363.